

UDK: 2-87-645(497.6) “14” (093.3)

347.67(497.6) “14” (093.3)

Izvorni naučni rad

“ТАКОЋЕ И МРЪСНИЕМЪ ЛЮДЕМЪ (...)”: PRILOG ČITANJU OPORUKE GOSTA RADINA*

*Im Testament wird der Wille des Menschen unsterblich,
der physische Tod wird durch die Waffe des Geistes überwunden.¹*

Heinrich Mitteis

Nedim Rabić

Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina



Oporuka gosta Radina pripada skupini najvažnijih dokumenata za izučavanje Crkve bosanske. Od 1911. godine, kada se ovaj testament prvi put pojavio, pa sve do danas, za njim ne prestaje interes naučnika koji istražuju problematiku Crkve bosanske. Njen višestruk značaj posvjedočen je brojnim i raznovrsnim pristupima na domaćoj i međunarodnoj naučnoj sceni. U ovom radu je izraženo nastojanje da se ukaže na pojedine segmente *oporuke* koji su nam se činili nedovoljno razriješenim. U tom smislu je urađen historiografski presjek najzapaženijih radova o toj tematici. Posebna pažnja je posvećena analizi riječi *mrsni* ili *mirski* – ovisno o čitanju pojedinih autora – i pokušaja da se taj problem riješi.

* Srdačno zahvaljujem svom mentoru prof. dr. Peji Čoškoviću na detaljnom kritičkom čitanju teksta i brojnim korisnim savjetima i prof. dr. Lejli Nakaš na podršci i dragocjenim sugestijama prilikom osjetljive gramatičke analize, a Dženanu Dautoviću zbog svesrdne pomoći oko nabavke teže dostupnih radova. Za neminovne propuste odgovoran je isključivo autor.

¹ Spreckelmeyer G. 1977. 91.

Ključne riječi: gost Radin, gost, *oporuka*, Crkva bosanska, mrsni ljudi/
mirski ljudi, historiografija

Uvod

Nema sumnje da je pronalazak dokumenta, s danas prepoznatljivim nazivom *Oporuka gosta Radina*, označavao značajnu prekretnicu u izučavanju Crkve bosanske. Na njegovog prvog pronalazača utjecala je tako snažno da u potpunosti odbaci svoja ranija mišljenja o povezanosti Crkve bosanske s bogumilskim pokretom u Bugarskoj. Nadolazeće generacije naučnika su prilikom svojih istraživanja vjerskih prilika na području srednjovjekovne Bosne također isticali njegov značaj. Iz naoko beskrajnog fonda literature o Crkvi bosanskoj, testament uglednog velikodostojnika Crkve bosanske gosta Radina zavređuje posebnu pažnju.

To je najopširniji dokument koji je proizašao iz užeg kruga njene zajednice, tačnije od člana njene hijerarhije, a da na tako eksplicitan način govori o sebi samoj. To dalje znači da dokument, između ostaloga, sadrži podatke s vjerskom tematikom koji mogu poslužiti za rasvjetljavanje konfesionalnog identiteta Crkve bosanske. Toga su bili svjesni i historičari koji su imali različite predodžbe o karakteru učenja Crkve bosanske. Koristili su ovaj dokument kao polugu na koju će osloniti svoju argumentaciju. Ono što jednom broju historičara služi kao neoboriv argument drugima pak koristi za dokazivanje znatno drugačijih premisa. Ostaje utisak da se jednostoljetno istraživanje testamenta svelo na pretresanje interpretacija njegovih određenih dijelova, a ne čitanja izvornog dokumenta.²

U ovom radu nećemo ulaziti u širu problematiku istraživanja ličnosti gosta Radina, njegovog porijekla, uloge u hijerarhiji Crkve bosanske, niti služ-

² Najbolji historiografski pregled o oporuci gosta Radina još uvijek je rad svojevrsnog hroničara historiografije o Crkvi bosanskoj – Jaroslava Šidaka, u: Šidak J. 1975.b. 161-173. Rad koji je u ovom zborniku sabranih članaka objavljen sastoji se od dva teksta publicirana u časopisu *Slovo*. Riječ je o dva duža prikaza sa Šidakovim širim kritičkim opservacijama: Isti. 1967. 195-199; Isti. 1969. 414-423. Nadalje, u gore rečenom radu publiciran je i kompletan tekst oporuke u latiničkoj transkripciji koji se prvi put pojavio u izdanju *Izvori za hrvatsku povijest*, u: Klaić N. 1958. 66-70, a drugi put u: Ista. 1972. 316-319, uz Šidakovu dopunu o ocjeni teza Dragutina Kniewalda i odgovarajućim zaključkom.

be u svjetovnim poslovima njegovih gospodara. Ta pitanja ćemo ostaviti na marginama našeg interesa. Fokus će prije svega biti usmjeren na dio *oporuke* koji je izazivao najrazličitije interpretacije, tumačenja i kontroverze. Riječ je o dijelu teksta u kojem Radin, prilikom nabiranja kategorija ljudi, kojima će se u odabrane dane udjeljivati milostinja, upotrebljava pridjev koji se, ovisno o opredijeljenosti autora, čita kao **МРЪСНИЕМЪ ЛЮДЕМЪ** ili **МИРСКИЕМЪ ЛЮДЕМЪ**.

U pokušaju da iz skoro nepregledne literature izdvojimo mišljenja koja su na neki način doprinijela sagledavanju ovog problema – jer skoro svaki rad koji je tematizirao problematiku Crkve bosanske u pravilu nije izostavljao i sporni dio *oporuke* – usredotočit ćemo se ponajviše na radove s originalnim doprinosom. To znači da nećemo navoditi svaki rad koji je usput spominjao i referirao na neki dio *oporuke*. Takav osvrt bi premašio ciljeve i domete ovog rada.

Gost Radin Butković i njegova oporuka

U narednim rečenicama, najprije će biti riječi o autoru *oporuke* Radinu Butkoviću. Određeni aspekti njegovog života relativno dobro su osvijetljeni.³ Iako se radi o članu hijerarhije Crkve bosanske, njegova djelatnost nam je najviše poznata kroz njegov politički angažman. Porijeklom je najvjerovatnije iz okoline Konjica.⁴ S početka njegove diplomatske karijere spominje se s

³ Ličnost gosta Radina je kroz historiografsku literaturu veoma dobro osvijetljena, ali nedostaje kvalitetan i opširan sintetički prikaz njegovog djelovanja. Nedovoljnim se pokazao pristup Saliha Jalimama koji je zanemario mnoga literarna djela, ali i objavljenu izvornu građu, koja bi doprinijela boljom analizom ove ličnosti, vidi: Jalimam S. 2000. 15-28. Temelj za istraživanje ove teme još uvijek predstavlja: Truhelka Č. 1911. 355-375; Isti 1916. 52-90; Isti 1913. 363-381. O političkoj djelatnosti gosta Radina vidi: Ђирковић С. 1964.а. prema registru. Mnoge obavijesti nalaze se u dobro poznatoj objavljenoj građi: Из Дубровачког архива, III. koju je priredio Динић М. Ј. 1967; vidi i: Исти 1958. 104-108. Dubrovačku građu u svojim istraživanjima najpotpunije su iskoristili John V. A. Fine i Pejo Čošković, a jednim dijelom prije njih i Leo Petrović, u: Fine J. V. A. Jr. 1975. Drugo izdanje uz iznimku “kozmetičkih” promjena (u naslovu između ostalog) i nove paginacije, ostalo je isto u: Isti 2007. Postoji i problematičan prijevod ovog djela: Isti 2005. Vidi i: Čošković P. 2005; P(etrović) L. 1953.

⁴ Pitanje Radinovog porijekla je sporno u historiografiji. Anđelić je mišljenja da je iz Seonice kod Konjica, u: Anđelić P. 1958. 184. Ljubo Sparavalo smatra da je porijeklom bio iz okoline Trebinja, u: Спаравало Љ. 1981. 84-86; a njegovo mišljenje dijele Тошкових П. 1983. 28-29; Тошић Ђ. 1998. 116. i Korać D. 2008. 113. koja pomalo konfuzno navodi Bijelu kod Konjica i Uskoplje kod Dubrovnika. Međutim, moramo izraziti skepsu povodom mišljenja da je postojbina Radina Butkovića Trebinje i okolina, s obzirom da su argumenti prema kojima je Crkva bosanska imala svoja uporišta južnije od župe Neretve veoma slabi. Ne ulazeći šire u problematiku, upućujemo na kartu rasprostranjenosti crkava u srednjovjekovnoj Bosni obja-

titulom *starac*.⁵ Paralelno sa napredovanjem na društvenoj ljestvici napreduje i u redovničkom životu, te biva promoviran u *gosta*; nakon *djeda* najvišeg dostojanstva u Crkvi bosanskoj.⁶ Godine 1422. naslovljen je kao *krstjanin Crkve bosanske* i nalazio se u službi kod svog gospodara Radoslava Pavlovića.⁷ Povjerena mu je i važna uloga posrednika i pregovarača s Dubrovčanima oko prodaje Konavala. U njegovoj službi ostao je do 1432. godine.⁸ Krajem tridesetih godina 15. stoljeća čovjek je od povjerenja Stjepana Vukčića Kosače, a kao poseban čin njegovog ugleda svjedoči i uloga jednog od izvršioaca *oporuke* svoga gospodara.⁹ Zbog živih i intenzivnih diplomatskih zasluga biva izdašno nagrađen od najutjecajnijih ličnosti svoga doba u novcu, skupocjenom platnu i ostalim dragocjenostima. Među tim ličnostima, od kojih prima darove, posebno se izdvaja ugarski kralj Matija Korvin.¹⁰ Stoga nije čudno što je Venecija udovoljila njegovom zahtjevu za gostoprimstvom kako bi sa 50-60 svojih sljedbenika (*et legis secte sue*) mogao osigurati siguran boravak na njenom teritoriju.¹¹ Još ranije, novembra 1455. godine Radin je od strane Dubrovčana dobio dozvolu o dolasku na teritoriju Republike gdje će mu biti obezbjeđena kuća i pomoć u novcu.¹²

vljene u: Ђирковић С. 1964.б. 284. S njom se u potpunosti poklapa raspored tzv. krstjanskih posjeda koji se mogu iščitati iz deftera za bosanski sandžak iz 1468/1469, vidi: Okić T. 1960. 108-133. (prijevod s turskog na bosanski jezik: Isti. 2003. 143-166) i Hadžijahić M. 1974. 461-480. Vidjeti i osvrt na podatke iz deftera, u: Čošković P. 2014. 38-41.

⁵ O titulu *starac* vidi: Čošković P. 2005. s pratećom literaturom. Fine J. V. A. Jr. 1975. (= Isti. 2007.) je na više mjesta u knjizi raspravljao o titulu *starac* referirajući se na objavljene izvore, ali s drugačijom interpretacijom u odnosu na Čoškovića.

⁶ Vidi: Ђошковић П. 1983. 7-40; Isti 2005. 313-366. s odgovarajućim osvrtom na stariju literaturu. Sasvim sažeto u: Ђирковић С. 1999.а. 122.

⁷ “(...) и ѡнъ вѣше послааь гптвѣ(!) ви своѣга сьдгѣ и радѣна крѣстьянина ѡповѣдак (...)” (31.03.1422.), u: Стојановић Љ. 1929. 324.

⁸ Динић М. Ј. 1967. 224-225; Babić A. 1960. 34. (= Isto. 1972. 115-116); Čošković P. 2005. 166; Isti. 1995. 12 nap. 37.

⁹ “(...) и ѣ тои все више писанѡ и именованѡ вѣровахъ и подздахъ три ѡ сьдгѣ и киѣпани моухъ вѣрованиѣхъ ѡ редовниковъ моухъ гдна гости радина и гдна митрополиза давида и кнеза привсава вѣкотиѣна ерь уни три кѣѣане мои томѣ всемѣ више писанѡмѣ свѣдоци (...)” (21.05.1466.), u: Стојановић Љ. 1934. 89; Јанковић М. 2002. 500.

¹⁰ Тошић Ђ. 2002. 468; Isti. 2013. 104.

¹¹ Vidi: Šunjić M. 1961. 265-268. (= Isto. 1998. 155-158.)

¹² ... Иѡще мѣ ѡвѣтовасмѡ и ѡвѣтѣемѡ да мѣ даамѡ кѣѣѣ (подо)бнѣ за нѣга и нѣговѣхъ

Sve veća opasnost kojoj je bila izložena Humska zemlja zbog prijetnje osmanskih Turaka, koji su već zauzeli Bosnu, uvjetovala je Radinov prelazak na dubrovačku teritoriju.¹³ Odluka o njegovom prijemu izglasana je tokom 1466. godine jednoglasno.¹⁴ Upravo je Dubrovnik bio mjesto u kojem je sastavljena glasovita *oporuka*, u kojoj je Andrušku Sorkočeviću, Tadioku Maroeviću i gostu Radinu Seoničaninu saopćio svoju posljednju volju.¹⁵ Umro je početkom naredne, 1467. godine, mjesto pokopa i lokacija njegove grobne kapele, za koju se još 1472. brinuo njegov nećak Tvrtko, nije poznato.¹⁶

Oporuke su najčešće izvori za istraživanje “svakodnevnog života u srednjem vijeku, demografskih promjena, proučavanje mentaliteta, pobožnosti, hodočašća, povijesti obitelji itd”. Strah od iznenadne smrti i neriješenog imovinskog statusa bio je glavni razlog da se donese odluka o sastavljanju *oporuke*. Vrijeme u kojem su pisane najčešće se podudara s bolešću, okolnostima predstojećeg dalekog puta, hodočašća ili neke druge prilike kada je moglo biti

кѡшана и сѡдга чимъ би прѣстав мегю нами безъ иѣдне плате наима. Ишце мѡ шѣтѡвасмъ и шѣтѡемъ да за колико би прѣсталь мегю нами да га помагасмъ спензѡмъ колико би се пристоалъ неговѣ приазни. (novembar 1455.), u: Стојановић Љ. 1934. 151-152.

¹³ Атанасовски В. 1979. 9-27.

¹⁴ Vidjeti odluke vijeća: “Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio respondendi Radino gost et sociis ambassiatoribus cherzechi Vlatchi et comititis Stephani prout fuit arengatum.” (28.11.1466.); “Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio respondendi gосто et sociis ambassiatoribus Stiepani (sic!)” (29.11.1466), u: Динић М. Ј. 1967. 235; Dautović Dž. 2014. 89-90.

¹⁵ “(...) ѡчине томѡ и свемѡ више писани почтени и више именовани Власѡт(е)ле кнезѡ Анѡдрѡшко Сорѡчевић и кнез Тадиѡко Марѡевић и шн(и)ми мога два синѡвца Владисавъ и Тврѡтко · писано лѣти г(о)споднехъ на ·[1466]· лѣто м(ѣ)сеца женара ·[5]· дань ѡ Дѡбровникѡ.” (05.01.1466.), u: Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Testamenta Notariae, XX. a tergo 2v; Truhelka Č. 1911. Tabla II (prilog između stranica 370. i 371.).

¹⁶ “Tuertchus nepos contrascripti olim Radini confessus fuit quod habuit et recepit a Tadeo Mar. de Nale de denariis alias in ipsum Tadeum depositatis per dictum olim Radin gost pro sepultura ipsius Radini gost et pro capella quam suo testamento sibi construi ordinavit in totum ducatos auri centum quadraginta.” (23.07.1472.), u: Динић М. Ј. 1967. 218; Truhelka Č. 1913. 364. Na potpuno pogrešnom tragu je Josip Sopta koji je, prešavši olahko preko pozitivnih rezultata historiografije, utvrdio da je gost Radin pokopan u crkvi sv. Nikole u Stonu, da je imao potomke i da je umro kao katolik. Također je njegova identifikacija Radina s izvjesnim Radivojem više nego sporna, vidi: Sopta J. 2000-2001. 49-60. Na krivom putu je i Zelenika A. 2005. 94-95. koji ponavlja Soptina stajališta, dok D. Lovrenović smatra ispravnom Soptinu lokaciju Radinovog groba, u: Lovrenović D. 2006. 223.

neposredne neizvjesnosti o kraju života.¹⁷ Pored toga što sadrže informacije o imovinskom stanju oporučitelja, one neposredno daju uvid i u njegovu pobožnost.¹⁸ Prigovori kako je gost Radin odustao od skromnog života duhovnjaka i da je iznevjerio postulate svoje vjere zaslijepljenošću ovozemaljskim životom su prestrogo izrečeni.¹⁹ Ispravno se pita Tomislav Raukar: “Smijemo li uopće dodirnuti osjećajnost čovjeka u smiraj života ako oporuka sama o tome ništa ne kazuje?”²⁰ Ne treba gubiti iz vida da su oporuke dokumenti pravnog sadržaja i da u njima oporučitelj, prvenstveno želi, da se njegova imovina raspodjeli na način kako je to on zamislio. Stoga se kroz ovu “užurbanu poslovnost oporučitelja” (T. Raukar), ako se čita samo na jedan način, može steći utisak o svođenju života samo na materijalnu razinu, što je svakako pogrešno.²¹ Iako uvjetovane pravne norme ne treba zanemariti, oporuka se kao lični izričaj treba posmatrati kao odraz oporučiteljeve osobnosti.²² Također treba imati u vidu da srednjovjekovne oporuke svoju formu i sadržaj uvelike duguju šabloniziranom obrascu notarijata.²³ Sima Ćirković je utvrdio da je gost Radin u rasporedu oporučnih legata slijedio običaje dubrovačkih plemića. Dok je većinu svog imetka podijelio užoj i široj rodbini, prijateljima i slugama, iznos od oko jedne desetine namijenio je siromašnim, bolesnim, starim i iznemoglim.²⁴ Pažljivo navođenje svetih i velikih dana od strane gosta Radina u kojima će se izgovarati molitva, paliti svijeće, te raspodijeliti velika količina novca za marginalizirane skupine i na koncu izgraditi pogrebna kapela govore u prilog tomu da je on itekako, u duhu svoga poziva, vodio računa o spasenju svoje duše.²⁵

¹⁷ O tome vidjeti: Birin A. 2009. 122; Ladić Z. 2005. 618-620; Isti. 1999. 22-23. Uporedi: Simon D. 1986. 291-306; *Lexikon des Mittelalters*, 8. 2000. 563-573; Spreckelmeyer G. 1977. 91-92.

¹⁸ Ladić Z. 1999. 17.

¹⁹ Najglasniji zagovaratelj ovakvog viđenja je Aleksandar Solovjev, u: Solovjev A. 1947. 310-318. Prigovor, sličan našem, je izrekao i Džaja S. 2000-2001. 152.

²⁰ Raukar T. 1997. 245.

²¹ Vidjeti: Ladić Z. 1999. 22-23.

²² Ravančić G. 2011. 100.

²³ Isto. 98.

²⁴ Ćirković S. 1987. 234. Sličan omjer oporučnih legata za siromašne izračunao je Gordan Ravančić, doduše za prvu polovinu 14. stoljeća, uz grafički prikaz, u: Ravančić G. 2011. 116-117.

²⁵ O brizi za općenito marginalizirane skupine u Dalmaciji vidjeti: Janeković-Römer Z. 2004. 21-40; Ladić Z. 2004. 41-54; Isti. 2003. 1-27.

Najprije moramo razjasniti da je *oporuka* velikodostojnika Crkve bosanske jedan neuobičajen, usamljen, nereprezentativan dokument. To znači da se ona mora izuzetno oprezno koristiti kao historijski izvor.²⁶ Njena zasebnost mora se imati u vidu ako neke podatke koristimo u tumačenju karaktera i organizacije Crkve bosanske. Ne smijemo zaboraviti da je *oporuka* nastala u, za Crkvu bosansku, neprirodnom ambijentu, tj. nakon progona njenih sljedbenika od strane bosanskog kralja, nestanka bosanske države, neizvjesnosti zbog osmanske prijetnje i odnosa novog gospodara spram njihove vjere i u konačnici *oporuka* je nastala u Dubrovniku gdje su na snazi drugačije pravne norme nego u Bosni.²⁷ Sve te okolnosti utiču na to da se informacije dobivene iz *oporuke* moraju na poseban način tretirati. Ne možemo biti sigurni da li je i u kojoj mjeri je dokument bio podložen nastalim promjenama datog vremena. Stoga bi neoprezno bilo pojedine postupke iz *oporuke* preslikavati na period kada se Crkva bosanska nije nalazila u okolnostima kao u trenutcima nastanka dokumenta. Uslijed iščupanog korijena njen organizam je već počeo da vehne.

Uvid u historiografiju problematike

Prvu interpretaciju ovog dokumenta ponudio je, njegov pronalazač – Ćiro Truhelka.²⁸ U tom radu iz 1911. godine on o svome znamenitom nalazu kaže: “Među dokumentima, koje sam prošle godine imao prilike obresti u dubrovačkoj arhivi, bijaše i testament patarena Radina gosta, što ga evo priopćujem. Taj dokumenat, koji dosada nije pao u oči ni jednome od učenjaka, koji su proučavali obilnu historičku gragju ove arhive, našao sam u svesci testamenta iz god. 1466 napisan na zadnje četiri stranice ovog krasnog pergamentnog

²⁶ Ovakav oprez je izrazio i Ćirković S. 1987. 234.

²⁷ Dubrovački statut na predviđenim mjestima regulira uvjete sastavljanja i poništenja *oporuke*, kao i proces njenog izvršenja i forme. Vidi: Ravančić G. 2011. 101; *Statut grada Dubrovnika*. 2002. knj. III, g. 41., 42; knj. IV, g. 74, 75, 76; knj. V, g. 39; knj. VIII, g. 29, 33.

²⁸ O Ćiri Truhelki i njegovom doprinosu mnogo je napisano. Istaknimo da je Ćiro Truhelka 1886. godine postao prvi kustos tek utemeljenog Zemaljskog muzeja u Sarajevu i tokom rada od četiri decenije dao je nemjerljiv doprinos izučavanju prahistorijskog, antičkog, srednjovjekovnog i osmanskog razdoblja u historiji Bosne i Hercegovine. Godine 1905. postao je direktor ove ustanove i urednik *Glasnika Zemaljskog muzeja*. S funkcije direktora otišao je u penziju 1922. godine. Umro je u Zagrebu 1942. O Truhelki vidi: Šidak J. 1952. 103-110; i priloge u Ćiro Truhelka. Zbornik. 1994.

kodeksa”.²⁹ Pored toga što je iznio vlastitu argumentaciju i tumačenje *oporuke*, on je u svojim radovima nastojao osvijetliti i njenu historijsku pozadinu.³⁰ Pratio je političku djelatnost Radina Butkovića kao i događaje koji su na koncu dovele njega i njegovu sljedbu do Dubrovnika gdje je ovaj dokument nastao. Najinteresantniji podaci koji su iz tumačenja teksta *oporuke* proizašli odnosili su se na učenje Crkve bosanske. S Truhelkine tačke gledišta došlo se do vrijednih saznanja. Najprije je odlučno utvrdio da dokument ne pruža ni najmanji trag o bogumilskom porijeklu učenja Crkve bosanske.³¹ Dapače, obredi, izrazi i naglašena forma izvedbe *oporuke* prema njemu jasno upućuju na njen pravovjerni karakter. Pored najopširnijeg biografskog osvrtu, do tada, na ličnost gosta Radina Butkovića, autor je pažljivije razmatrao onaj dio sadržaja *oporuke* koji mu je najviše plijenio pažnju.

Tokom tog rada, kako je ukazao J. Šidak, počinio je nekoliko krupnih grešaka, čime je rješavanje problema Crkve bosanske, unatoč značajnih zaključaka, narednih tridesetak godina ostalo zamršeno.³² To se prije svega odnosi na Truhelkinu konstataciju da redovnici Crkve bosanske nisu upražnjavali celibat. Do tog zaključka je došao jer je riječ *kćerša*, koja se na nekoliko mjesta u *oporuci* spominje, zamijenio sa riječi “kćerka”, na osnovu čega bi proizlazilo da je gost Radin bio oženjen i da je ostavio svoje legitimne potomke.³³ Ova njegova predodžba imala je velikog odjeka u historiografiji. Od ovog perioda počelo se više pažnje poklanjati bosanskim vjerskim prilikama, a koncept Franje Račkog po prvi put je – tako se bar činilo – bio ozbiljnije poljuljan.

Nakon Truhelkinog rada, čitav niz historičara i javnih ličnosti počeo je iznositi vlastite stavove kako bi dali vlastiti doprinos rješavanju problema Crkve bosanske koji se tada sasvim neočekivano otvorio. Potrebno je naglasiti, da se ovaj period poklapa s raspadom Austro-Ugarske monarhije i potonjim političkim prilikama koje su unijele štetnog balasta u historiografiju, pa samim

²⁹ Truhelka Ć. 1911. 355; Isti. 1916. 81.

³⁰ Vidi: Isti. 1913. 363-381; Isti. 1998². 767-793.

³¹ Isti. 1911. 367-368.

³² Šidak J. 1975.b. 161.

³³ On mu priznaje “dva anonimna sina i dvije kćeri Vučiću i Alinicu.” Dalje kaže, “prema tome patareni nijesu branili ženidbe ni svojem svećenstvu a kamo li laicima (...) oni [su] ženidbu smatrali društvenom a ne crkvenom institucijom i poricali su joj sakramenat”. Vidi: Truhelka Ć. 1911. 367. Poslije toga je blago revidirao stavove, ali ih nije porekao, u: Isti. 1913. 365.

time i u problematiku proučavanja pitanja vjerskih odnosa u srednjovjekovnoj Bosanskoj državi. Time su rekapitulirane teze o heretičkom, pravovjernom i pravoslavnom karakteru učenja i ustrojstva Crkve bosanske.³⁴ Posebno snažnog utjecaja imala je struja koja je zastupala ovo posljednje gledište okupljena oko Vase Glušca.³⁵

Među prvim naučnicima koji su se oglasili na Truhelkino obznanjenje *oporuke* bio je ugledni slavist Vatroslav Jagić koji, što je zanimljivo, nije uočio Truhelkinu zabludu o nepostojanju celibata među redovnicima Crkve bosanske.³⁶ S druge strane, najupornijem zagovorniku njenog pravoslavnog karaktera, Vasi Glušcu, ova tvrdnja je poslužila kako bi ojačao svoju teoriju koja je u to vrijeme sticala sve više poklonika, posebno u srpskoj naučnoj javnosti. Odlučujući rez o neprihvatljivosti ovog mišljenja učinio je Jaroslav Šidak u periodu od 1937. do 1941. godine, čime je netačna Truhelkina tvrdnja zauvijek sahranjena, iako to nije spriječilo pojedince da se i dalje tvrdoglavo drže ranijih shvatanja.³⁷ Isto mišljenje zastupao je franjevac Leo Petrović u posthumno objavljenoj knjizi³⁸ kao i Sabine Lauterbach u svojoj neobjavljenoj disertaciji iz 1944. godine.³⁹ Unatoč tome, Aleksandar Solovjev je u svom prvom radu o ovom pitanju slijedio Truhelkino mišljenje o braku gosta Ra-

³⁴ Za historiografski presjek ključnih teza vidi: Lovrenović D. 2008. 151-158, 192-195; Isti. 2012. 216-221.

³⁵ Глушац В. 1924. 1-55.

³⁶ Jagić V. 1912. 385-387.

³⁷ Šidak J. 1937. 37-182; Isti. 1938. 769-793; Isti. 1941-1942. 1-17.

³⁸ P(etrović) L. 1953; vidi i rad istog autora: Isti. 1943. 48-62.

³⁹ Prema Šidak J. 1953. 146. [= Isto. 1975. 56.]. Potrebno je napomenuti da ni J. Šidaku ova disertacija nije bila pristupačna. On ju je koristio preko rada Schmaus A. 1951. 271-299. Isti rad ponovo je štampan u zborniku sabranih radova ovog njemačkog slaviste, koji je izašao u publikaciji *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen* u seriji Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients, I, (Isti. 1971. 91-128). Vidjeti također: Grundmann H. 1967. 24. Puni naziv disertacije je: Sabine Lauterbach, *Das Testament des Gost Radin, Studien zur "Bosnischen Kirche" des ausgehenden Mittelalters*, Philosophische dissertation, München 1944. i nalazi se u Ludwig-Maximilians-Universität München, Universitätsbibliothek, Abteilung Altes Buch pod signaturom U 48-10827. Ovaj podatak smo dobili ljubaznošću gospođe Irene Friedl uposlenice Biblioteke. Neobjavljen je ostao i magistarski rad Aide Škoro, s naslovom *Gost Radin*, odbranjen na Filozofskom fakultetu u Ljubljani 2. juna 2005. godine. Mentor rada bio je Peter Štih, (<http://wff1.ff.uni-lj.si/fakulteta/Studij/PostdiplomskiStudij/MagistrskiStudij/Zagovori05.html>).

dina iako je bez posebne argumentacije svoje mišljenje revidirao godinu dana kasnije.⁴⁰

Dvojbe oko razumijevanja: “mrsni” ili “mirski” ljudi?

Drugo važno pitanje iz oporuke gosta Radina odnosi se na dio koji govori o *mrsnim* ili *mirskim ljudima* – ovisno o opredijeljenosti autora. Ovaj pojam je u historiografiji izazvao čitav niz različitih mišljenja. Truhelka pod njim podrazumijeva laike, a nasuprot njih stavlja one koji su *dobriem načinom krštenjem*, odnosno koji su primili sveto krštenje.⁴¹ Dakle, na svjetovna i duhovna lica. Svi oni su, prema njemu, pripadali krugu Crkve bosanske. Smatrao je da oni koji su označeni pojmom *mrsni* nisu upražnjavali post. Jagić je ovu konstataciju proširio mišljenjem da se ovaj dio testamenta odnosi na sirotinju katoličke vjere nastanjenu u Dubrovniku i okolini.⁴²

Prvi koji je pojam *mrsni ljudi* doveo u pitanje bio je Miho Barada. Smatrajući da je u prvobitnoj verziji testamenta mogao stajati, naizgled sličan, termin *mirski* u značenju svjetovni.⁴³ To mišljenje je nastojao braniti istovjetnom podjelom kod dualističkih sekti, posebno kod katara, koji su se dijelili na *perfecti* (savršene) i *credentes* (vjernike), odnosno na one koji su se držali strogih vjerskih propisa i ostalih, koji su činili ogromnu većinu i spadali u kategoriju svjetovnih lica. Ovako sročena formulacija odgovarala je postavci Aleksandra Solovjeva, zastupnika teze o izrazitom dualističkom karakteru Crkve bosanske, koji je uz inovativnu i maštovitu, ali istovremeno problematičnu postavku, pokušao iznaći rješenje ovog problema. Bilo kako bilo, ovu dosjetljivu pretpostavku Barada ipak nije dovoljno argumentirano razložio. Napominjemo da će ovo mišljenje tokom razvoja historiografije o Crkvi bosanskoj skoro u potpunosti prevladati. Dragutin Kniewald je u svom opširnom radu, slično Baradi, naglasio da se u vjerskoj praksi Crkve bosanske vršilo tzv. *duhovno krštenje* koje “odgovora bogumilskom učenju u osnovnoj podjeli članova crkve bosanske na izabrane krstjane i na obične mrsne ljude. Prema tomu može se smatrati utvrđenim, da se i Crkva bosanska, poput ostalih neomanihejskih sljedbi svoga vremena, sastojala od običnih krstjana

⁴⁰ Solovjev A. 1947. 310-318; Isti. 1948. 5-46; Isti. 1965. 141-156.

⁴¹ Truhelka Ć. 1911. 368.

⁴² Jagić V. 1912. 386.

⁴³ Barada M. 1940-1941. 403.

(credentes) i od pravih krstjana i krstjanica (perfecti)”⁴⁴

Najistaknutije ime i svojevrsni autoritet za problematiku Crkve bosanske Jaroslav Šidak zalagao se za drugačije stanovište, ustanovljeno još od strane Truhelke. Za razliku od svojih prethodnika smatrao je da *mrsni ljudi* ne pripadaju krugu vjernika Crkve bosanske jer se oni spominju “iza svijuju njih i što se među njima, kao i među ljudima ‘od našeg zakona’, opet razlikuju prokaženi (gubavci), slijepi, hromi itd”. Prema tome, slijedi da “‘mrsni ljudi’ mogu biti samo katolici u Bosni i Humu, a da je posljednje zadušje bilo namijenjeno sirotinji u Dubrovniku”⁴⁵. Negirajući vezu s dualizmom, John V. A. Fine u svojoj knjizi, *mrsne ljude* – pozivajući se na literaturu – smatra običnim vjernicima koji se nisu držali strogih načela posta.⁴⁶

Nakon ovih iznesenih tumačenja, pojavila se i misao kako se sporne riječi *mrsni ljudi* trebaju čitati kao *mrski ljudi*. Ovu tvrdnju su kao rješenje zajedno ponudili Malcolm D. Lambert i Yvonne Burns.⁴⁷ Ova potonja ima posebnu ulogu u plasiranju teze o mrskim ljudima ili *unpleasant* kako ih je ona prevela na engleski jezik. Takav stav je zauzela nakon uvida u novi faksimilni prilog originalnog dokumenta.⁴⁸ Međutim, netačnim čitanjem, kao što je upozorio Pejo Čošković, oni su ovaj problem još više zakomplicirali.⁴⁹ Historiografija ovakvu postavku nije prihvatila te se nije našlo zagovarača koji bi je dalje razvijali.⁵⁰ Isječak dokumenta koji se nalazi u prilogu Lambertove monografije

⁴⁴ Kniewald D. 1949. 264.

⁴⁵ Prema vlastitom iskazu, Šidak je ranije imao drugačije mišljenje, vidi: Šidak J. 1941-1942. 1-17; Iste stavove zastupa i Mandić D. 1962. 79-84; Babić A. 1972.b. 267-268.

⁴⁶ Fine J. V. A. Jr. 1975. 360. (= Isti. 2007. 361.)

⁴⁷ Lambert M. D. 1977; Isti. 1991.

⁴⁸ U Lambertovoj sintezi oporuka gosta Radina dobila je zasebni odjeljak u formi dodatka. Na tom mjestu je objavljen prijevod ovog dokumenta na engleski jezik od strane Yvonne Burns uz popratne komentare. Ostaje nejasno zašto se autorica zadovoljila očito problematičnim savremenim faksimilom, jer kako sama kaže bio joj je poznat faksimil objavljen uz Truhelkin rad, u: Lambert M. D. 1991. 532. Istu tezu je plasirala i nepunih dvadeset godina kasnije u zasebnom autorskom radu: Burns Y. 1997. 165-173; Ne ulazeći dublje u problem i Manuel Lorenz upozorava na prevodilačku grešku, koju, međutim, smatra riješenom referirajući se na Lambertovu knjigu, u: Lorenz M. 2011. 119.

⁴⁹ Čošković P. 2005. 224. Autor se zalaže za Baradinu tezu i prihvata oblik *mirski ljudi*, vidi dalje u tekstu.

⁵⁰ Koliko je nama poznato, izuzetak predstavlja jedino Radmilo B. Pekić i Gligor M. Samarđžić, koji u svom pregledu historiografije, ističu upravo Burnsovu tezu – tj. njeno čitanje

je slabog kvaliteta, a i urađen je nakon što je dokument pretrpio oštećenja.⁵¹ Stoga se njegova analiza može lahko opovrgnuti upoređivanjem s faksimilom objavljenom u radu Ćire Truhelke.⁵²

Uočavajući nesklad koji se tumačenjem termina *mrsniem ljudem* nudio i iz njega proizašlih istraživanja, počela je Baradina misao o *mirskiem ljudem* privlačiti sve više pozornosti. U svojim studijama o dualističkim herezama u srednjem vijeku, češki bizantolog Milan Loos početkom 70-ih godina u potpunosti je usvojio Baradino mišljenje.⁵³ Međutim za razliku od njega, iako smatra podjelu bosanskih heretika u *savršene krstjane* i obične vjernike tačnom, Loos je odlučan pri tvrdnji da se ne može govoriti o vezi Crkve bosanske sa zapadnim dualistima, ni tokom njenog postanka, a ni u kasnijem vremenu. Značaj Loosovog djela leži i u tome što je ono svojom kvalitetom doprinijelo boljem upoznavanju problema Crkve bosanske na Zapadu.

Dvojica autora koji su kroz nekoliko svojih radova dublje analizirali Radinov testament su Sima Ćirković i Pejo Ćošković. Oslanjajući se na Baradinu tezu, oni razlikuju već rečenu podjelu na svjetovne ljude ili laike, dakle *mirske ljude* i redovnike. Sima Ćirković je na nekoliko mjesta ukazivao na ispravnost čitanja u obliku *mirski ljudi* u odnosu na “staro” mišljenje.⁵⁴ Izuzetak predstavlja njegovo razumijevanje ovog problema u sintezi o srednjovjekovnoj Bosni, koja je doduše nastala i prije ostalih radova.⁵⁵ Njegova zasluga se ogleda i u

sporne riječi – kao jednu od najznačajnijih doprinosa na polju historiografije o Crkvi bosanskoj od 1985. do danas, a njeni zaključci im služe za revitalizaciju ideje o pravoslavnom karakteru Crkve bosanske, u: Пекић Р. Б. – Г. М. Самарџић. 2014. 151. Zanimljivo je što autori na istom mjesto nisu ukazali na doprinos Peje Ćoškovića u rješavanju ovog problema jer upravo njega, zajedno sa Burnsovom, navode kao autore čija “истраživanja pažњу привлаче”, a koji je ubjedljivo dokazao nepravilnost njenog čitanja, vidi napomenu 49.

⁵¹ Vidi napomenu 77. u ovom radu.

⁵² Truhelka Ć. 1911. Tabla I-IV (prilog između stranica 370. i 371)

⁵³ Loos M. 1974. 315. i 326. (bilj. 94). Vidi i druga Loosova djela: Isti. 1973. 145-161; Isti. 1977. 113-126.

⁵⁴ Ćirković S. 1987. 235; Исти. 1999.b. 333; Isti. 1964.c. 547-575. i prijevod ovog rada s neznatnim izmjenama u: Исти. 1997. 214-239.

⁵⁵ “Већ је употреба мрса –месне и млечне хране била довољна да обележи свет који нису обавезивали строги захтеви ‘праве вере апостолске’. За присталице и поштоваоце ‘крстјана’ створен је термин ‘мрсни људи’ који се може разумети једино кроз њихово супротстављање онима који читавог живота непрекидно посте”. Ђирковић С. 1964.b. 104-105.

tome da se *kmeti* i *kmetice* “ne smeju shvatati u socijalno-ekonomskom značenju” što znači da ih on nije smatrao zavisnim seljacima kao Jaroslav Šidak.⁵⁶ Autor posljednje velike sinteze o Crkvi bosanskoj Pejo Ćošković, također se priklonio, ovoj, već povećoj skupini historičara. Za razliku od Ćirkovića, on upozorava da se “uz odrednicu *kmeti* spominju i dobri muži”; Radin ih naziva *ubogim* čime želi opravdati novčanu udjelu njima.⁵⁷ Poslije Šidaka, jedini je koji se zanimao za sporni termin *mrsni/mirski*, te sačinio i kraći historio-ografski presjek o toj problematici ukazujući na ispravnost Baradine revizije.⁵⁸ Pomoću *oporuke*, pripadnike duhovnog staleža, Ćošković je podijelio u dvije skupine. Obične vjernike – najbrojniju vrstu – podrazumijeva nazivom “mirski ljudi” dok duhovni stalež ili redovnike smatra *krstjanima* iz Radinove oporuke.⁵⁹

Vrijedi istaknuti i neka druga mišljenja. Autor brojnih tekstova o Crkvi bosanskoj – Franjo Šanjek koristi “stari” naziv *mrsni*,⁶⁰ isto tako i Salih Jalimam,⁶¹ međutim niti jedan od njih nije ponudio obrazloženje te tvrdnje zanemarivši prevladavanje “novijeg” čitanja u historiografiji. S druge strane, Dragoljub Dragojlović je prihvatio čitanje “mirski”, ali u pomalo konfuznom izlaganju u kojem zaslugu za *novo* čitanje daje Milanu Loosu.⁶² U sintetičkom pregledu Crkve bosanske Srećko Džaja i Dubravko Lovrenović koriste izraz

⁵⁶ Isti. 1987. 236.

⁵⁷ Ćošković P. 2005. 221; Isti. 2014. 28.

⁵⁸ Koliko nam je poznato, poslije Lamberta i Burnsove, jedini je koji je na osnovu faksimilskog izdanja pokušao riješiti ovo pitanje. On kaže: “da je ključna riječ u prvom svom dijelu skraćena ispuštanjem vokala na što čitatelja upozorava znak skraćivanja iznad riječi. Ima li se to u vidu, izvjesno je da prva riječ u izrazu ‘mirski ljudi’ ne može počinjati s mrs... S razlogom se može prihvatiti rješenje koje je svojedobno ponudio M. Barada, a taj primjer slijedili su bojažljivo i drugi” u: Ćošković P. 2005. 224; Isti. 2000. 63.

⁵⁹ Isti. 2005. 225, 229.

⁶⁰ Šanjek tvrdi suviše slobodno da su *mrsni ljudi* pristaše “Crkve bosansko-humskih krstjana koji su prihvatili katarsko vjerovanje, ali nisu definitivno ušli u sektu”, u: Šanjek F. 1975. 90. Usporediti klasično djelo o katarima, u: Borst A. 1991. (= prvo izdanje: *Schriften der Monumenta Germaniae Historica*, Bd. 12, Hiersemann, Stuttgart 1953.) i najnoviji rad koji ispituje vezu između Crkve bosanske, katara i bogumila, u: Lorenz M. 2011. 87-136.

⁶¹ Jalimam S. 2000. 23-25.

⁶² Драгојловић Д. 1987. 141. On je u “mirske ljude” ubrojio i *starce* koje je uporedio sa prezbiterima iz “grčke crkve”, u: Исто. 145. Takvo mišljenje, djelimično revidira u zaključku svoje knjige, u: Исто. 253.

mirski ljudi oslanjajući se na Baradinu tezu, izvlačeći iz nje već rečenu podjelu na svjetovne ljude i redovnike.⁶³

Izvorni dokument i paleografska analiza

Smatrajući da je najsigurniji način doprinosa ovom problemu vraćanje na izvorni dokument, odlučili smo se da ga detaljnije razmotrimo.⁶⁴ Oporuka gosta Radina pohranjena je u Državnom arhivu u Dubrovniku i nalazi se u seriji Testamenta Notariae pod signaturom Testamenta de Notariae, XX (1467-1471), a tergo 1-2v. Pisana je na pergameni ćirilickom minuskulom. Dokument je, kao što je uobičajeno, prepisan sa predložka kojeg više nije bilo potrebno čuvati,⁶⁵ a prepisivač je Marinko Cvjetković.⁶⁶ Grafija slova je veoma jasna, a pisar nije bio sklon krupnim tehničkim greškama jer je poneko izostavljanje poluglasa u to doba bilo veoma često. Stoga bi bilo zanimljivo osvrnuti se na dio teksta koji je u historiografiji izazivao najviše polemika.

Nema sumnje da je termin *mrsni ljudi* i u novije doba sve prisutniji termin *mirski ljudi* bio povod mnogih diskusija. Najprije ćemo se osvrnuti na etimologiju i značenje ovih riječi. Prema *Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika* kojeg je obradio Tomo Maretić, *mrsiti* odgovara latinskim riječima *carnes edere* ili *nutrire*, a prvobitno značenje je *mastan*. Posebno je zanimljivo stajalište da te riječi nema u drugim slavenskim niti indoevropskim jezicima ni

⁶³ Džaja S. M. – Lovrenović D. 2007. 10. Ovaj tekst je prvenstveno pisan za izdanje Hrvatske enciklopedije Bosne i Hercegovine, ali je za potrebe zasebnog izdanja *Svjetla riječi* proširen. Isto stajalište nalazi se i u izmijenjenom radu ovih autora publiciranom u časopisu *Jukić*, u: Isti. 2008-2009. 248. Još ranije je Srećko Džaja u osvrtu na knjigu Peje Čoškovića, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, smatrao upotrebu riječi *mirski* u odnosu na *mrsni* ispravnom, u: Džaja S. 2006. 254.

⁶⁴ Zbog značaja samog dokumenta, njegovo izdavanje je vršeno nekoliko puta, vidi: Truhelka Ć. 1911. Tabla I-IV (prilog između stranica 370. i 371.); Стојановић Љ. 1934. 153-156; Gaković P. 1940. 329-333; Mandić D. 1962. 448-451; Klaić N. 1958. 66-70, (= Ista. 1972. 316-319); Šanjek F. 1975. 178-182; Isti. 2003. 362-367. Posljednje čitanje, koliko je nama poznato, uradio je Комар Г. Ж. 2012. 742-745. koji je omaškom izostavio čitanje jednog reda iz dokumenta.

⁶⁵ Barada skreće pažnju kako prijepis sadrži nekoliko pogrešaka u odnosu na original, ali ne objašnjava kako je siguran da i original nije sadržavao pogreške s obzirom da nije sačuvan, u: Barada M. 1940-1941. 405.

⁶⁶ Đorđić P. 1971. 434. Srećko Džaja ne isključuje mogućnost intervencije dubrovačke notarske kancelarije u tekstu, u: Džaja S. 1978. 110, nap. 30.

s približno srodnom etimologijom niti značenjem.⁶⁷ Približno tom značenju Franc Miklosich u svom *Lexicon Paleoslovenico-Greaco-Latinum* navodi riječ *foedari*.⁶⁸ Petar Skok je uspio u starijoj varijanti ukrajinskog jezika pronaći riječ *omersnuty* u značenju *varati se, praviti greške*. Iz toga zaključuje da je riječ mrsiti prvobitno značila, u smislu *errare, griješiti ili okaljati se*, a potom se transformirala u značenje *prekinuti post*.⁶⁹ Vladimir Mažuranić u svom *Hrvatskom pravno-povijesnom rječniku*, bez šireg objašnjenja navodi da *mrsiti* znači *jesti meso*, odnosno da je suprotno od *postiti*.⁷⁰ S druge strane, izraz *mirski* bez mogućnosti drugačijeg tumačenja se prevodi kao *svjetovni*. Zanimljivo je da se u ovom obliku ne može pronaći u diplomatskim izvorima bosanskog srednjeg vijeka.⁷¹

Važan korak u rasvjetljavanju ove riječi učinili su Mehmed Kardaš i Alisha Mahmutović, ali analizirajući frazemsko značenje jednog dijela natpisa uklesanog na stečku iz Berisalića kod Olova.⁷² Natpis je veoma kratak, ali i sadržajan – on glasi: “**А СЕ ЛЕЖИ ДАБИЖИВЪ НА СВО(ЕИ) ЗЕМЛИ НА ПЛЕМЕНИТОИ А НЕ ОМРЪСИВ СЕ**”.⁷³ Glagolski frazem *ne omrsiv se* čine glagolski prilog prošli i enklitički oblik povratne zamjenice. Prema mišljenju autora “glavni član *ne omrsiv se* nema nikakve veze s kršenjem pravila posta, sa mrsnom hranom, već se mehanizmom metafore značenje proširuje na kršenje pravila uopće, pa je frazemsko značenje *ne zgriješih*”,⁷⁴ što bi odgovaralo Skokovom tumačenjem ovog oblika riječi. Proces frazeologizacije – kako su na primjeru poka-

⁶⁷ Rječnik hrvatskoga ili srbskoga jezika, VII. 1911. 79. (mrsiti)

⁶⁸ *Lexicon Paleoslovenico-Greaco-Latinum*. 1862-1865. 383.

⁶⁹ Skok P. 1972. 470. (mrsiti) Uporedi: *Lexicon Paleoslovenico-Greaco-Latinum*. 1862-1865. 383.

⁷⁰ Mažuranić V. 1908-1922. 686. (mrsiti), isto stajalište se nalazi i u *Hrvatska kršćanska terminologija*, 165. (mrsiti).

⁷¹ Upadljivo je da se riječ *mrsni*, a ni izraz *mirski* ne nalazi u Konkordancijskom rječniku bosanskih ćirilskih povelja kojeg je priredila Lejla Nakaš, vidi: Nakaš L. 2011. Jedini poznati izuzetak je natpis s kraja 14. stoljeća na stečku Polihranije, kćerke Miltena Draživojevića i žene Nenca Čihorića iz Popova, koja se svojim *mirskim* imenom (očito u značenju svjetovnim) zove Radača: “**ВЪ ИМЕ Ѡ(Т)ЦА И С(И)НА И С(ВЕ)Т(А)ГО Д(8)ХА СЕ ЛЕЖИ РАВА В(О)ЖИНА ПОЛИХРАНИА А ЗОВОМЪ МИРСКИМЪ ГОСПОИ РАДАЧА (...)**”, u: Vego M. 1964. 49.

⁷² Mahmutović A. – Kardaš M. 2014. 96.

⁷³ Kardaš M. 2012. 235. Uporediti drugačije čitanje kod: Vego M. 1970. 45.

⁷⁴ Mahmutović A. – Kardaš M. 2014. 96.

zali Kardaš i Mahmutović – upućuje na metaforizaciju posuđenu iz religijskog diskursa.⁷⁵

Iz navedenog bi slijedilo da je riječ *mrsiti* uglavnom udomaćena kod Južnih Slavena i da se može vezati za prekid posta ili činjenje grijeha, što znači da postoji velika razlika u odnosu na riječi *mirski* s kojom nema ni sličan semantički korijen. Na osnovu toga proizlazi da je veoma teško moglo doći do zamjene ove dvije riječi od strane pisara tokom prepisivanja dokumenta. Uostalom izvornost i tačnost dokumenta su potvrdili s Radinove strane njegovi sinovci Vladislav i Tvrtko.⁷⁶ Stoga se Baradina skepsa u izvornost dokumenta ne može prihvatiti.

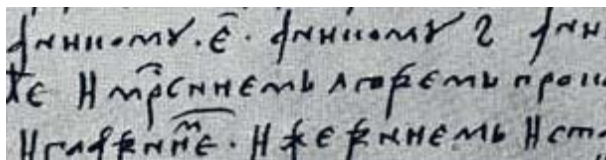
Ako se vratimo na izvorni dokument koji je u vrlo dobrom izdanju u obliku faksimila objavljen uz Truhelkin rad iz 1911. godine onda stvari postaju još jasnije.⁷⁷ U tekstu čitko piše **МРЪСНИЕМЪ ЛЮДЕМЪ** ili u transkripciji *mr'sniem' ljudem'* (vidjeti: Prilog br. 3.). Prema tome bi titla koja se nalazi iznad slova **р** bila ortografski simbol za obilježavanje slogotvornog *r*, ekvivalentan staroslavenskom grafijskom rješenju za bilježenje toga glasa, digrafu **рь**. Slogotvorno *r* da se prepoznati u tekstu na mjestima na kojima se ispred i iza njega nalazi suglasnik. To dalje znači da spomenuta titla upućuje na to da nakon **р**, a ispred **ѣ** treba doći poluglas **ь** (vidjeti: Prilog br. 1). Napomenimo da riječ *mirski* ili u ovoj rečeničnoj situaciji *mirskiem* ne bi imala titlu jer bi u tom slučaju ispred slova *r* morao stajati vokal *i*.⁷⁸

⁷⁵ Isti. Također, riječ *mr'sni* ne poznaju staroslavenski rječnici zasnovani na srednjovjekovnim slavenskim prijevodima Svetog pisma, niti je ima u glavnim homiletičkim tekstovima. Npr. nema je u glavnom od staroslavenskih rječnika, autora: Cejtin R.M. – Večerka R. – Blagova E. 1994. Ovaj podatak smo dobili zahvaljujući Lejli Nakaš.

⁷⁶ Vidi: Truhelka Č. 1911. 366. i 371.

⁷⁷ Isto. Table I-IV. Konsultirali smo i originalni dokument koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku pod signaturom, Testamenta Notariae, XX (1467-1471), a tergo 1-2v. Nažalost stanje dokumenta je znatno lošije u odnosu na vrijeme kada ga je Truhelka otkrio. Stoga faksimil koji je tada urađen pruža znatno bolje mogućnosti za paleografsku analizu nego originalni dokument. Vidi: Prilog br. 2.

⁷⁸ Ona bi bila napisana na ovaj način: **МИРСКИЕМЪ ЛЮДЕМЪ**



Slika 1. Državni arhiv u Dubrovniku
DAD, Test. Not. 1467-1471, a tergo, fol 1v.

Nakon što smo utvrdili da se u izvornom obliku upotrebljavao pojam *mrsni*, potrebno je ovu riječ sagledati sa njene vanjske, ali i unutarnje sadržinske strane. No, oblik *mrsni*, prije svega, je riječ koja ima krajnje složenu strukturu. Ona pokriva jedno rastezljivo semantičko polje, polazeći od osnovnog i uobičajenog značenja do prenesenog i metaforičkog tumačenja.⁷⁹ Značenje te riječi obojeno je različitim nijansama i obremenjeno je mnogim asocijacijama.⁸⁰ Ona svojim značenjem obuhvata i nivoe teološke razine. Teško da se pod ovim terminom mogu podrazumijevati samo ljudi koji uživaju u mesu, iako upotreba pojma *mrsni ljudi* može sugerirati i grupu u čiju se djelatnost opravdano može staviti u kontekst neizvršavanja i oglašivanja od primordijalne naredbe i uzvišenosti posta, kao što su činili neki istraživači *oporuke*. Kada se pogleda kontekst u kojem je riječ *mrsni* stavljena, to izgleda ipak malo vjerovatno. Nabrojani ljudi prvenstveno pripadaju siromašnoj kategoriji koja nema mogućnosti da uživa u hrani koja je zabranjena tokom posnih dana. Stoga gost Radin i njima ostavlja jedan dio svog zadušja kao polog na budućem svijetu. Naime, jedenje mesa je prvenstveno privilegija plemstva. Niži staleži su samo u rijetkim danima u godini imali tu mogućnost.⁸¹ Grupa koju gost Radin naziva *mrsni ljudi*, može također podrazumijevati pripadnike Crkve bosanske ali one koji se nalaze van institucije Crkve (oni koji su grješni ili skloniji grijehu). To bi se moglo na taj način tumačiti jer se udjeljivanje *mrsnim ljudima* prema Testamentu nalazi nasuprot onih **кои сѣ праве вѣре апостолске правиемъ крстыианымъ кметемъ и правѣмъ кметицамъ крстианицамъ** od kojih se traži da

⁷⁹ Vidjeti paragraf o etimološkom značenju riječi “mrsiti”.

⁸⁰ Kao primjer može poslužiti jedan epigrafski izvor iz okoline Olova. Vidi: Kardaš M. 2012. 235; Mahmutović A. – Kardaš M. 2014. 96.

⁸¹ Vidjeti: Weiss Adamson M. 2004. 181-204. Općenito o ishrani i postu u srednjem vijeku korisno je konsultirati: Scholliers P. (ed.) 2001; Carlin M. – Rosenthal J. T. (ed.) 1998.

za Radinovu ДШШ СВАКИ ВЕЛИКЪ ДАНИ И СВЕТЪ НЕДѢЛЮ И СВЕТЪ ПЕТКЪ И НА ЗЕМЛЮ КОЛЕНА ПОКЛЕЧЕЋЕ Г(О)ВУРЕ СВЕТЪ МОЛВИТВЪ(!) ВОЖЮ, što Radin potencira nazivajući ih onima коѣи грѣха не любе.⁸² Stoga bi imalo smisla ako bi skupinu označenu nazivom *mrsni ljudi* svrstali u svjetovne ljude, slično kao što je činio veći broj historičara, s razlikom što su oni to činili na osnovu pogrešnog čitanja ove ključne riječi.

Zaključak


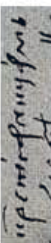
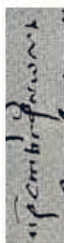
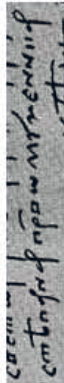




Oporuka gosta Radina predstavlja, već punih sto godina, nezaobilazno čvorište na trnovitoj trasi obavještenja o Crkvi bosanskoj. Na osnovu priloženog materijala uviđa se potreba da se naglasi ispravnost čitanja kojeg je još Ćiro Truhelka početkom 20. stoljeća donio. Uvođenje termina *mirski*, koji je posljednjih decenija postao sve popularniji, ne nalazi opravdanje u izvoru kako smo vidjeli iz paleografske analize, iako bi takvo razumijevanje, pod uvjetom da je ispravno, unijelo više jasnoće u tumačenju ovog dijela *oporuke* koje je bilo najčešće izloženo raspravi naučnika. Bez obzira na okolnost što će termin *mrsni ljudi* možda otežati pronalaženje adekvatnog naučnog objašnjenja, historijska metodologija nas obavezuje da izvoru koji nam je dostupan moramo pokloniti punu pažnju ne pripisujući mu onaj sadržaj kojim ne raspolaže.

Predstavljena razmatranja mogu se sagledati kao ulazak u sferu odveć značajnog metodološkog problema koji se tiče metapovijesnog i hijeropovijesnog razumijevanja. Na osnovu iznesenog promišljanja moramo se ograditi od konačnog iznalaženja rješenja pojma *mrsni* i prihvatiti datu okolnost da se rečeni pojam mora shvatati u duhu kulturne tradicije gosta Radina. Upute za tumačenje i dalje razlaganje riječi moguće je samo u kontekstu koji pruža njegova *oporuka*. Stoga treba poći od jednostavnijeg načina shvaćanja ove riječi, bez bojenja tog pojma bilo kakvim osebjunim konotacijama. Tako širok pojmovni okvir ostavlja prostor za moguće naknadne intervencije. Primjer frazema *ne omrsiv se u značenju ne zgriješih* može biti putokaz u kojem pravcu bi mogla ići naredna istraživanja u tumačenju i razumijevanju pojma *mrsni*.

⁸² Testamenta Notariae, XX (1467-1471), a tergo 1-1v; Vidi detaljnije izlaganje u: Čošković P. 2005. 220-222.

PRILOG 1.

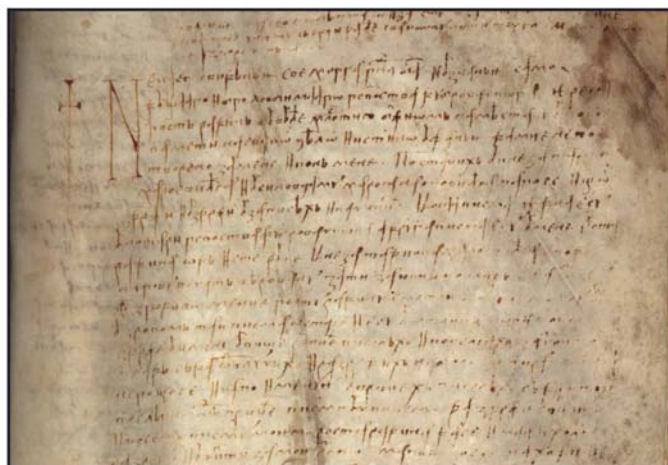
Izdvojeni primjeri upotrebe slogotvornog “r” iz oporuke gosta Radina

	mr̄snjem'	мръснѣмь
	kr̄st'janicam'	крѣстѣаницамь
	kr̄st'janom'	крѣстѣаномь
	Stěpana Pr̄vomučenika	стѣпана прѣвмудченѣка
	svr̄hu	свр̄хъ
	svr̄hu	свр̄хъ
	vr̄ste	вр̄сте
	pr̄tište	прѣтище
	Tvr̄tku	твр̄тъхъ

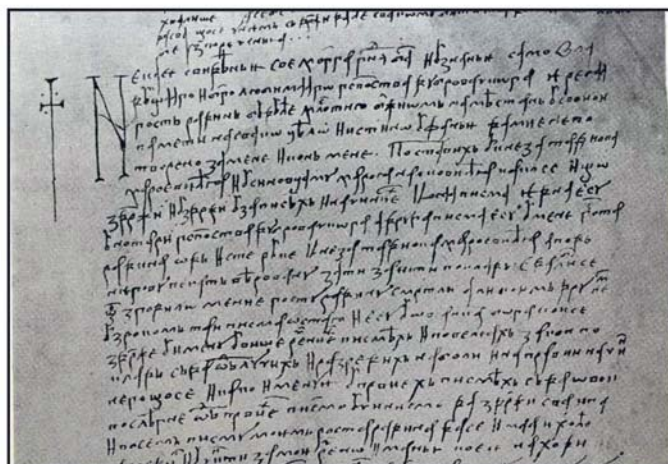
Tabelu izradio Nedim Rabić

PRILOG 2.

Oporuka gosta Radina prva stranica (DAD, test. Not. 1467-1471, fol.1)



Stanje iz 2014. godine

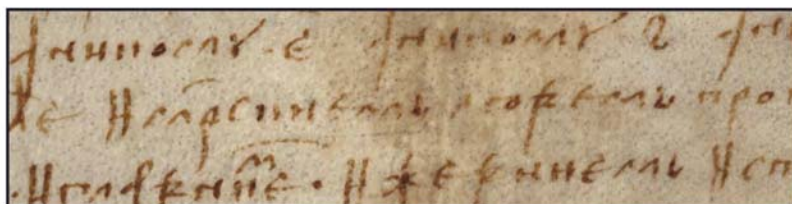


Stanje iz 1911. godine

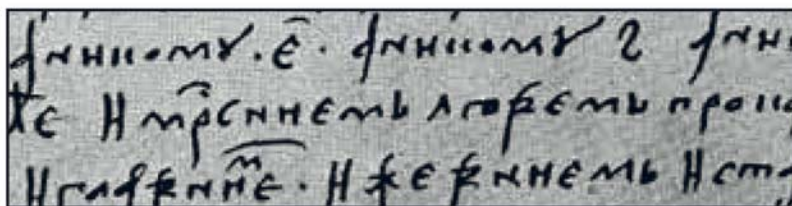
PRILOG 3.

Oporuka gosta Radina isječak druge stranice
(DAD, test. Not. 1467-1471, fol.1)

mr'sniem' мрсьниѣмь



Stanje iz 2014. godine



Stanje iz 1911. godine

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Neobjavljeni izvori

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD)

- *Testamenta Notariae*

b) Objavljeni izvori

- Динић М. Ј. 1958. “Неколико ћириличких споменика из Дубровника”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XXIV, св. 1-2. Београд, 94-110.
- Динић М. Ј. 1967. *Из Дубровачког архива*, књ. III. Београд: Српска академија наука и уметности, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, III Одељење, књ. XXII.
- Klaić N. 1958. *Izvori za hrvatsku povijest, II*. Zagreb: Školska knjiga, priredila Nada Klaić, ur. Mirko Žeželj.
- Klaić N. 1972. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Školska knjiga, priredila Nada Klaić.
- Комар Г. Ж. 2012. *Ћирилична документа Дубровачког архива. Прилози историји свакодневног живота на тремеђи Дубровник, Требиња и Новог, 1395-1795*. Херцег-Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцеговачку, Библиотека: Посебна издања, Књига XLIII, треће допуњено и измјењено издање.
- *Statut grada Dubrovnika*. 2002. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, priredili i na hrvatski jezik preveli: A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić.
- Стојановић Љ. 1929. *Старе српске повеље и писма, I, Дубровник и суседи његови*, Први део. Београд – Ср. Карловци: Српска књижевна задруга, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику, књ. XIX.
- Стојановић Љ. 1934. *Старе српске повеље и писма, II, Дубровник и суседи његови*, Други део. Београд – Ср. Карловци: Српска књижевна задруга, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику, књ. XXIV.

- Šanjek F. 2003. *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*. Zagreb: Barbat.
- Vego M. 1964. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga II*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Vego M. 1970. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga IV*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.

LITERATURA

a) Knjige

- Атанасовски В. 1979. *Пад Херцеговине*. Београд: Народна књига, Историјски институт у Београду.
- Borst A. 1991. *Die Katharer*. Freiburg im Breisgau: Herder, Spektrum, 1991. (= prvo izdanje: Isto. Schriften der Monumenta Germaniae Historica, Bd. 12, Hiersemann, Stuttgart 1953.)
- Carlin M. – Rosenthal J. T. (ed.) 1998. *Food and Eating in Medieval Europe*. London-Rio Grande: The Hambledon Press.
- Ђирковић С. 1964.а. *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*. Београд: Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. CCCLXXVI, Одељење друштвених наука, књ. 48.
- Ђирковић С. 1964.б. *Историја средњовековне босанске државе*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ćiro Truhelka. 1994. *Zbornik*. Zagreb: Matica hrvatska. ur. Nives Majnarić Pandžić.
- Ćošković P. 2005. *Crkva bosanska u XV. stoljeću*. Sarajevo: Institut za istoriju, Historijske monografije, Knjiga 2.
- Драгојловић Д. 1987. *Крстјани и јеретичка Црква босанска*. Београд: Српска академија наука и уметности – Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 30.
- Džaja S. 1978. *Die 'bosnische Kirche' und das islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegowina in den Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg*. München: Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und den Nahen Orients, Dr. Dr. Rudolf Trofenik.
- Đorđić P. 1971. *Istorija srpske ćirilice*. Београд: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.

- Fine J. V. A. Jr. 1975. *The Bosnian Church: a New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*. New York-London: East European Monographs, No. X, East European Quaterly, Boudler distributed by Columbia University Press.
- Fine J. V. A. Jr. 2005. *Crkva bosanska – Novo tumačenje*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar, prijevod Tatjana Praštalo.
- Fine J. V. A. Jr. 2007. *The Bosnian Church. It's place in state and society from the thirteenth to the fifteenth century. A new interpretation*. London: SAQI in Association with The Bosnian Institute.
- Grundmann H. 1967. *Bibliographie zur Ketzergeschichte des Mittelalters (1900-1966)*. Roma: Sussidi eruditi, 20.
- Korać D. 2008. *Vjera u Humskoj zemlji*. Mostar: Crkva na kamenu.
- Lambert M. D. 1977. *Medieval heresy. Popular movements from Bogomil to Hus*. London: Edward Arnold.
- Lambert M. D. 1991. *Ketzerei im Mittelalter: Eine Geschichte von Gewalt und Scheitern*. Freiburg – Basel – Wien: Herder, Spektrum.
- Loos M. 1974. *Dualist Heresy in the Middle Ages*. Prague: Czechoslovak Academy of Sciences.
- Mandić D. 1962. *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*. Chicago: Hrvatski povijesni institut. Knjiga četvrta, Bosna i Hercegovina, povijesno-kritička istraživanja, svezak drugi.
- Mandić D. 1979². *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*. Chicago-Roma-Zürich-Toronto: II, Bosna i Hercegovina. Povijesno-kritička istraživanja. 448-451.
- P(etrović) L. 1953. *Kršćani bosanske Crkve. Povijesna rasprava o problemu patarenstva ili bogumila u srednjovjekovnoj Bosni*. Sarajevo: Knjižnica Dobrog pastira. Svezak I.
- Raukar T. 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Scholliers P. (ed.) 2001. *Food, Drink and Identity: Cooking, Eating and Drinking in Europe Since the Middle Ages*. Oxford-New York: Berg.
- Šanjek F. 1975. *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. Analecta croatica christiana. Biblioteka centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije. Svezak VI.
- Тошић Ђ. 1998. *Требињска област у средњем вијеку*. Београд: Историјски институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања, Књига 30.
- Weiss Adamson M. 2004. *Food in Medieval Times, Food trough History*. Connecticut – London: Greenwood Press, Westport.

b) Rječnici i leksikoni

- *Hrvatska kršćanska terminologija*. 1976. Split: Knjižnica “Marije”, priredio Jeronim Šetka, Knjiga 10. II. izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izdanje.
- Kardaš M. 2012. *Konkordancijski rječnik ćirilskih natpisa srednjovjekovne Bosne*. Visoko: [nepublikovano elektronsko izdanje]
- *Lexicon Paleoslovenico-Greaco-Latinum*. 1862-1865. emendatum auctum. Edit Fr. Milosich. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.
- *Lexikon des Mittelalters*. 2000. CD-ROM-Ausgabe. Verlag J. B. Metzler 2000. LexMA 8.
- Mažuranić V. 1908-1922. *Hrvatski pravno-povjestni rječnik. Prvi dio*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Nakaš L. 2011. *Konkordancijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Posebna izdanja, Knjiga X, Rječnici, Svezak I. [elektronsko izdanje]
- *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. VII, 1911. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obrađuje: T. Maretić, Svezak 30.
- Skok P. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga druga.
- Cejtin R.M. – Večerka R. – Blagova E. 1994. *Staroslavjanskij slovar’ (po rukopisjam X-XI vekov)*. Moskva.

c) Članci u časopisima i zbornicima radova

- Anđelić P. 1958. “Srednjovjekovni gradovi u Neretvi”. *Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija, XIII*. Sarajevo: Zemaljski muzej. 179-231.
- Babić A. 1960. “Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni”. *Radovi*, Sarajevo: Naučno društvo NR BiH, knj. XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5. 11-70.
- Babić A. 1972.a. “Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni”. *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Svjetlost. 81-167.
- Babić A. 1972.b. “Učenje i vjerska organizacija bosanskih heretika”. *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Svjetlost. 257-272.
- Barada M. 1940-1941. “Šidakov problem ‘Bosanske Crkve’”. *Nastavni vjesnik*, 49, 6. Zagreb: Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora. 398-411.
- Birin A. 2009. “Šibenski bilježnici – Pietrobono Pagano (1436.-1437.)”. *Povijesni prilozi*, 37. Zagreb. 117-189.

- Burns Y. 1997. “The Testament of Gost Radin”. *Ислам, Балкан и велике силе (XIV- XX век)*. Београд: Историјски институт Српске академије наука и уметности, Међународни научни скуп 11-13. децембар 1996, Зборник радова, Књига 14. 165-173.
- Ćirković S. 1964.c. “Die bosnische Kirche”. *L' Oriente Cristiano nella storia della civiltà*. Roma: Accademia nazionale dei Lincei, Atti dei Convegni CCCLXI, Quaderno 62. 547-575.
- Ćirković S. 1987. “Bosanska crkva u bosanskoj državi”. *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*. Sarajevo: ANU BiH, Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 17. 195-254.
- Ћирковић С. 1997. “Дуалистичка хетеродоксија у улози земаљске цркве: Босанска црква”. *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*. Београд: Equilibrium. 214-239.
- Ћирковић С. 1999.a. “Гост”. *Лексикон српског средњег века*. Београд: KNOWLEDGE. (ур. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић). 121-122.
- Ћирковић С. 1999.b. “Крстјани”. *Лексикон српског средњег века*. Београд: KNOWLEDGE. (ур. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић). 333-334.
- Ђошковић П. 1983. “О гостима Цркве босанске”, *Историјски зборник*, Година IV, Број 4. Бањалука: Универзитет “Ђуро Пуцар Стари” Бањалука, Институт за историју у Бањалуци. 7-40.
- Ћошковић Р. 1995. “Krstjanin Vlatko Tumurlić i njegovo doba (1403.-1423.)”. *Croatica Christiana periodica, Časopis Instituta za crkvenu povijest, God. XIX, Broj 35*. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 1-54.
- Ћошковић Р. 2000. “Ustrojstvo Crkve bosanske”. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 500. obljetnice smrti Fra Andela Zvizdovića*. Sarajevo – Fojnica: Franjevačka teologija. 61-83.
- Ћошковић Р. 2014. “Krstjanice, bosanske redovnice, u očima suvremenika”. *Radovi, Knjiga XVII/3 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu. 23-45.
- Dautović Dž. 2014. “Metus turchorum – strah od Turaka u srednjovjekovnoj Bosni”. *Osmansko osvajanje bosanske kraljevine, Zbornik radova s okruglog stola: 550 godina od osmanskog osvajanja srednjovjekovne Bosanske kraljevine održanog u Sarajevu*. Sarajevo: 14. maja 2013. godine, Institut za istoriju, Posebna izdanja, Knjiga 11. 75-103.
- Džaja S. 2000-2001. “Tri kulturno-političke sastavnice Bosne i Hercegovine i moderna historiografija”. *Jukić, 30-31*. Sarajevo: Zbor franjevačkih bogoslova “Jukić”. 145-155.

- Džaja S. 2006. “Srednjovjekovna Crkva bosanska u procijepu suprotstavljenih kontekstualizacija”. *Status – Magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, 10. Mostar: Udruga građana “Dijalog”. 250-255.
- Džaja S. M. – Lovrenović D. 2007. “Srednjovjekovna Crkva bosanska”. *Svjetlo riječi*, 1/2007, Poseban prilog. Sarajevo: 3-14.
- Džaja S. M. – Lovrenović D. 2008-2009. “Crkva bosanska (Ni bogumilska, ni dualistička nego šizmatička i državna crkva)”. *Jukić*, 38-39. Sarajevo: Zbor franjevačkih bogoslova “Jukić”. 237-256.
- Gaković P. 1940. “Testamenat gosta Radina”. *Razvitak*, 7, (11). Banja Luka. 329-333.
- Глушац В. 1924. “Средњовековна ‘босанска црква’”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књига IV, свеска 1/2. Београд. 1-55.
- Hadžijahić M. 1974. “Zemljišni posjedi ‘Crkve bosanske’ (Nacrt za jednu studiju)”. *Historijski zbornik, Godina XXV-XXVI (1972-1973)*. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 461-480.
- Jagić V. 1912. “Ein neu entdeckter[sic!] urkundlicher Beitrag zur Erklärung des bosnischen Patarenentums”. *Archiv für slavische Philologie*, XXXIII. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung. 585-587.
- Jalimam S. 2000. “Marginalija o gostu Radinu i njegovom testamentu”. *Hercegovina – godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, 11-12. Mostar: Arhiv Hercegovine Mostar; Muzej Hercegovine Mostar. 15-28.
- Janeković-Römer Z. 2004. “Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera”. *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*. Zagreb: ur. Tomislav Popić, Biblioteka Dies historiae, knjiga 1, Hrvatski studiji. 21-40.
- Јанковић М. 2002. “Црквена организација на територији Косача”. *Српска проза данас. Косаче – оснивачи Херцеговине*. Билећа – Гацко – Београд: Ђоровићеви сусрети прозних писаца у Билећи, Научни скуп историчара у Гацку (20-22. IX. 2000); “Просвјета” Билећа – “Просвјета” Гацко – Фонд “Владимир и Светозар Ђоровић” – Београд. 494-505.
- Kniewald D. 1949. “Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima”. *Rad JAZU, Knjiga 270, Odjel za filozofiju i društvene nauke, Knjiga I*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 115-276.
- Ladić Z. 1999. “Oporučni legati pro anima i ad pias causas u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti / Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU / Zbornik*

Historijskog zavoda JA / Zbornik Historijskog instituta JA, Vol. 17, Ožujak. Zagreb. 17-29.

- Ladić Z. 2003. “O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti / Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU / Zbornik Historijskog zavoda JA / Zbornik Historijskog instituta JA, Vol. 20, Ožujak. Zagreb. 1-27.*
- Ladić Z. 2004. “Briga za pojedince i grupe na rubu društva u kasnosrednjovjekovnom Zadru”. *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*. Zagreb: ur. Tomislav Popić, Biblioteka Dies historiae, knjiga 1, Hrvatski studiji. 41-54.
- Ladić Z. 2005. “O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka”. *Raukarov Zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*. Zagreb: FF Press. 607-623.
- Loos M. 1973. “L’ ‘Eglise bosnienne’ dans le contexte du mouvement hérétique européen”. *Balkanica, IV*. Београд: Балканолошки институт – Српска академија наука и уметности. 145-161.
- Loos M. 1977. “Les derniers cathares de l’ Occident et leurs relations avec l’ Église patarine de Bosnie”. *Historijski zbornik, (Šidakov zbornik), 29/30 (1976-1977)*. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 113-126.
- Lorenz M. 2011. “Bogomilen, Katharer und bosnische ‘Christen’. Der Transfer dualistischer Häresien zwischen Orient und Okzident (11.-13. Jh.)”. *Vermitteln – Übersetzen – Begegnen: Transferphänomene im europäischen Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Interdisziplinäre Annäherungen*. Göttingen: V & R Unipress, ur. Balázs J. Nemes / Achim Rabus, *Nova mediaevalia*, Bd. 8. 87-136.
- Lovrenović D. 2006. “O historiografiji iz prokrustove postelje (*Kako se i zašto kali/o/ bogumilski mit*)”. *Bosna franciscana*, 25. Sarajevo: Franjevačka teologija Sarajevo. 191-258.
- Lovrenović D. 2008. “Metamorfoze bogumilskog mita kroz povijest”. *Povijest est magistra vitae (O vladavini prostora nad vremenom)*. Sarajevo: Rabić. 133-165.
- Lovrenović D. 2012. “Bosanski mitovi”. *Bosanska kvadratura kruga*. Sarajevo – Zagreb: Dobra knjiga – Synopsis. 215-247.
- Mahmutović A. – Kardaš M. 2014. “Strukturna i semantička obilježja frazema natpisa stećaka”. *Bosna franciscana*, 41. Sarajevo: Franjevačka teologija Sarajevo. 87-105.

- Okić T. 1960. "Les Kristians (Bogomiles Parfaits) de Bosnie d'après des documents turcs inédits". *Südost-Forschungen*, Bd. 19. München: Institut für Ost- und Südosteuropaforschung. 108-133.
- Okić T. 2003. "Bosanski kristijani (bogumili) prema nekim neobjavljenim osmanskim izvorima". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga XXI-XXII*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka. 143-166.
- Пекић Р. Б. – Г. М. Самарџић. 2014. "Хришћански ? православни споменици Травуније у историографији и савременом друштву". *Историографија и савремено друштво*. Зборник радова. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу. 147-161.
- Petrović L. 1943. "Oporuka Radina Butkovića". *Napredak hrvatski narodni kalendar, XXXIV (1944)*. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo *Napredak*. 48-62.
- Ravančić G. 2011. "Oporuke, oporučitelji i primatelji oporučnih legata u Dubrovniku s kraja trinaestoga i u prvoj polovici četrnaestoga stoljeća". *Povijesni prilozi*, 40. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 97-120.
- Schmaus A. 1951. "Der Neumanichäismus auf dem Balkan". *Saeculum – Jahrbuch für Universalgeschichte, II*. Freiburg-München: Verlag Karl Alber. 271-299.
- Schmaus A. 1971. "Der Neumanichäismus auf dem Balkan". *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen*. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik. Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients, I. 91-128.
- Simon D. 1986. "Erbvertrag und Testament". *Зборник радова Византолошког института*, XXIV-XXV. Београд; Византолошки институт Српске академије наука и уметности. 291-306.
- Solovjev A. 1947. "Gost Radin i njegov testament". *Pregled, I-II*. Sarajevo. 311-318.
- Solovjev A. 1948. "Vjersko učenje bosanske crkve". *Rad JAZU*, 270. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 5-46.
- Solovjev A. 1965. "Le Testament du Gost Radin". *Mandićev zbornik. U čast o. dra. Dominika Mandića prigodom njegove 75-godišnjice života*. Rim: Radovi Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu, 1/2, Hrvatski povijesni institut. 141-156.
- Sopta J. 2000-2001. "Gost Radin (Radivoj) Butković i njegov grob". *Hercegovina – godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, Broj 6-7 (14-15)*. Mostar: 49-60.
- Спаравало Љ. 1981. "Бијела кнеза Алексе Паштровића". *Историјски гласник*, 1-2. Београд: Друштво историчара СР Србије. 63-87.
- Spreckelmeyer G. 1977. "Zur rechtlichen Funktion frühmittelalterlicher Testamente". *Recht und Schrift im Mittelalter*. Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen:

- Hrsg. Peter Classen. Vorträge und Forschungen Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Band XXIII. 91-113.
- Šidak J. 1937. “Problem bosanske crkve u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca”. *Rad JAZU*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga 259, Razreda historičko-filologičkoga i filozofičko-juridičkoga, 116. 37-182.
 - Šidak J. 1938. “Pravoslavni Istok i crkva bosanska”. *Savremenik*, XXVII/9. Zagreb. 769-793.
 - Šidak J. 1941-1942. “Samostalna crkva bosanska i njezini redovnici”. *Nastavni vjesnik*, 50, (1941-1942), 1. Zagreb: Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora. 1-17.
 - Šidak J. 1952. “Ćiro Truhelka – njegov život i rad (u povodu 10-godišnjice njegove smrti)”. *Historijski zbornik, God. V, Broj 1-2*. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 103-110.
 - Šidak J. 1953. “Pitanje ‘Crkve bosanske’ u novijoj literaturi”. *Godišnjak Istoriskog društva BiH, V*. Sarajevo: Istorisko društvo Bosne i Hercegovine. 139-160.
 - Šidak J. 1967. “A. V. Soloviev, Le testament du gost Radin. Mandićev zbornik. U čast o. dra. Dominika Mandića prigodom njegove 75-godišnjice života. Rim 1965. 141-156.” *Slovo: Časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu* 17. Zagreb: Staroslavenski institut: 195-199.
 - Šidak J. 1969. “D. ANGELOV – B. PRIMOV – G. BATAKLIEV, Bogomilstvoto v Bălgarija, Vizantija i Zapadna Evropa v izvori, Sofija 1967. 234.” *Slovo: Časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu* 18-19. Zagreb: Staroslavenski institut. 414-423.
 - Šidak J. 1975.a. “Pitanje ‘Crkve bosanske’ u novijoj literaturi”. *Studije o ‘Crkvi bosanskoj’ i bogumilstvu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest. 49-69.
 - Šidak J. 1975.b. “Oporuka ‘gosta’ Radina Butkovića (1466) kao izvor za ‘Crkvu bosansku.’” *Studije o ‘Crkvi bosanskoj’ i bogumilstvu*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest. 161-173.
 - Šunjić M. 1961. “Jedan novi podatak o gostu Radinu i njegovoj sekti”. *Godišnjak, 11* (1960). Sarajevo: Društvo istoričara Bosne i Hercegovine. 265-268.
 - Šunjić M. 1998. “Jedan novi podatak o gostu Radinu i njegovoj sekti”. *Hrvatska misao*, 9. Sarajevo: Ogranak Matice hrvatske. 155-158.
 - Тошић Ђ. 2002. “Учешће Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године”. *Српска проза данас. Косаче – оснивачи Херцеговине*. Билећа – Гацко – Београд: Ђоровићеви сусрети прозних писаца у Билећи, Научни скуп

- историчара у Гацку (20-22. IX. 2000), “Просвјета” Билећа – “Просвјета” Гацко – Фонд “Владимир и Светозар Ђоровић” – Београд. 464-475.
- Tošić Đ. 2013. “Bosanska vlastela u oslobađanju Jajca od Turaka 1463. godine”. *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*. Zagreb – Sarajevo: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenog 2011. godine u Jajcu, ur. Ante Birin, Hrvatski institut za povijest, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu. 99-108.
 - Truhelka Ć. 1911. “Testament gosta Radina. Prinos patarenskom pitanju”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIII*, Sarajevo: Zemaljski muzej. 355-375.
 - Truhelka Ć. 1913. “Još o testamentu gosta Radina i o patarenima”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knjiga 3*. Sarajevo: Zemaljski muzej. 363-381.
 - Truhelka Ć. 1916 “Das Testament des Gost Radin. Ein Beitrag zur Patarenenfrage”. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina, XIII*, Wien: Bosnisch-Hercegovinisches Landesmuseum in Sarajevo. 52-90.
 - Truhelka Ć. 1998². “Bosanska narodna (patarenska) crkva”. *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak. 767-793.
 - Zelenika A. 2005. “Gost Radin Butković utemeljitelj grada Mostara”. *Hercegovina – godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, 19*. Mostar. 94-95.

“ТАКОЋЕ И МРЪСНИЕМЪ ЛЮДЕМЪ (...)”: CONTRIBUTION TO THE READING OF THE GOST RADIN’S TESTAMENT

Summary

Discovery of the document, with today’s recognizable name *The Testament of gost Radin*, marked a significant crossroad in studying of the Bosnian church. This Testament belongs to the group of most significant documents on Bosnian medieval history. This is the most comprehensive document which emerged from the inner circle of the Church community, from a member of its hierarchy that speaks, in an explicit way, about themselves. Since 1911, when this testament was discovered by Ćiro Truhelka until today, interest among scientist who investigated issues regarding the Bosnian church, never ceased. Its multiple significance is confirmed with numerous and diverse approaches within the domestic and foreign scientific scene. In this paper we expressed commitment to pointing out particular segments of this Testament, which seem to be insufficiently examined. In that sense, we offer a historiographical cross section of most noted works on this subject.

The author of this Testament is *gost* Radin Butković, high dignitary of the Bosnian church. Even though he is a member of hierarchy of this religious instance, his activity is more known through his political engagements. From the beginning of his political career he is mentioned with the title *starac*. Simultaneously with his advancement on the social ladder, Radin gets promoted in his monastic life as well, and rises to the rank of *gost*, second highest dignitary on the Bosnian church hierarchy, after the title of *djed*. At the end of 1430s Radin is the *confidant* of a powerful magnate, *herceg* Stjepan Vukčić Kosača. Growing dangers to which the land of Hum was exposed because of the Ottoman threat, which already conquered the main territory of the Bosnian Kingdom, caused Radin’s to escape in refuge to the territory of Republic of Dubrovnik. He died in the beginning of 1467.

Special attention is dedicated to the analysis of the word *mrsni* or *mrski* – depending on readings of specific authors – and to the attempt of solving this problem. Main focus is directed on the part of the Testament which caused most diverse interpretations, explanations, and controversies. It’s about the part of text in which Radin, in listing of all recipients of this will, used an adjective which, depending on the

denominations of the different authors, reads as **МРЪСНИЕМЪ ЛЮДЕМЪ** or **МИРСКИЕМЪ ЛЮДЕМЪ**. First author who questioned the term *mrsni ljudi* was Miho Barada. He considered that the original version of the Testament could contain the word *mirski*, meaning worldly/secular. This witty assumption by Barada wasn't sufficiently argument. This opinion with the development of historiography of Bosnian church would almost totally prevail. It was accepted by Sima Ćirković, Milan Loos, Pejo Ćošković, Srećko Džaja, Dubravko Lovrenović and many more.

Examining the original of the Testament, which is kept in the State Archive of Dubrovnik (*Testamenta de Notariae XX* (1467-1471), a tergo 1-2v) it is determined that this disputable section is written as **МРЪСНИЕМЪ ЛЮДЕМЪ** (mr'sniem' ljudem'). Use of the term *mirski*, which in the last decades was very popular, after performing palaeographic analyses finds no justification inside the source. The word form *mrsni* is above all the term which has ultimately complex structure. It covers a very stretched-out field of semantics, starting from its basic and most usual meaning, on to transferred and metaphoric meanings. Epigraphic inscription from Berislavići near Olovo, which contains this word as phraseme *ne omrsiv se*, in meaning “I did not sin” can be a guideline in which direction all the future investigations in interpretation and understanding of this term, could go.

Keywords: gost Radin, gost, testament, Bosnian church, *mrsni ljudi*/*mirski ljudi*, historiography

(Translated by the author)